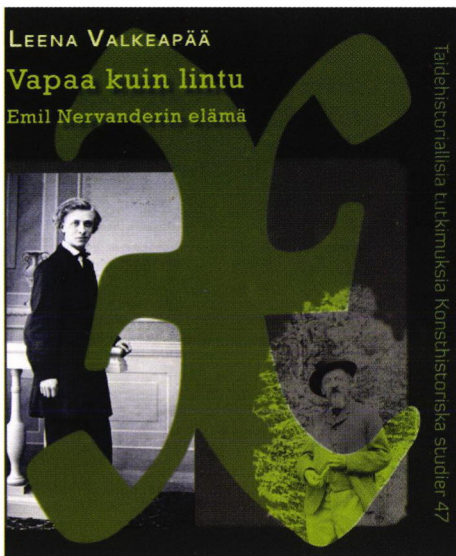

Emil Nervander ja vapauden kaipuu

Leena Valkeapää, *Vapaa kuin lintu. Emil Nervanderin elämä.*
Taidehistoriallisia tutkimuksia 47. Taidehistorian Seura: Helsinki 2015.
262 s.

Emil Nervanderin (1840–1914) jälkimaine on ollut vaihteleva. Hänen isänsä J. J. Nervander (1805–1848) oli paitsi fysiikan professori myös merkittävä runoilija. Varhain orvoksi jäänyt Emil ryhtyi hänkin runoilijaksi mutta ymmärsi pian, että hänen omaa alaansa oli kulttuurihistoriallinen ja erityisesti henkilöhistoriaan keskittynyt journalismi ja toimitustyö. Varsinaisesti hän kuitenkin on jäänyt historiaan ”Suomen taidehistorian isänä”, joskin hänen käsityksensä keskiaikaisten kirkkomaalausten konservointiperiaatteista on hylätty jo kauan sitten. Hänellä oli tärkeä rooli myös Suomen Muinaismuistoyhdistyksen perustamisessa, ja hän toimi pitkään Helsingin yliopiston historiallis-kansatieteellisen museon ja sittemmin Muinaistieteellisen toimikunnan avustajana. Kaiken tämän takia Leena Valkeapään perusteellinen, sujuvasti kirjoitettu ja runsaasti kuvitettu Emil Nervanderin elämäkerta on erittäin tervetullut.

Tieteessä tapahtuu -lehdessä 1/2016 on julkaistu Valkeapään teoksesta Timo Salminen kirjoittama laaja ja asiantunteva arvio, joka on myös luettavissa verkossa.¹ Koko kirjan esittelemisen yksityiskohtaisesti uudelleen vaikuttaa sen jälkeen turhalta, ja keskityn seuraavassa Nervanderin osuuteen Suomen Muinaismuistoyhdistyksen perustamisessa sekä Muinaistieteellisen toimikunnan avustajana. Valkeapää käsittelee Nervanderin toimintaa tällä alalla lähinnä Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisten retkikuntien näkökulmasta. Nämä retket tunnetaan nykyään entistä paremmin, sillä Valkeapää on yhdessä Markus Hiekkasen kanssa julkaissut kommentoidun ja kuvitetun suomennoksen Nervanderin niitä koskevasta kirjasta *Sommarresor i Finland: På Åland och i Åbo-trakten* (1872).² Matkojen tarkoitus oli historiallisten nähtävyyksien, kuten vanhojen kirkkojen ja niissä säilyneiden muinaismuistojen inventoiminen. Kirja koskee vuoden 1871 retkikuntaa, mutta retkiä järjestettiin kaikkiaan kahdeksan, viimeisen kerran 1901.

Nervander oli jo 1860-luvun jälkipuolella harrastanut samantyyppistä matkailua, joskin pienemmässä mittakaavassa. Valkeapään mukaan näillä ”Nervanderin järjestämällä pienillä tuttavapiirin kirkkoretkillä syntyi ajatus muinaismuistojen keruuta ja suojelua järjestävän yhdistyksen perustamisesta. Ideaan tarttui – Johan Reinhold Aspelin. Tarvittiin nimenomaan järkevä ja käytännöllinen J. R. Aspelin ottamaan kiinni Nervanderin ponnahtelevasta ideoinnista ja ryhtymään toimeen” (s. 98).

Tämä yhteenveto tapahtumista on hieman liian suoraviivainen. Yleisen käsityksen mukaan yhdistyksen perustamisen takana oli ennen kaikkea Aspelin, joskin Nervanderin kirkkotutkimukset ja niihin liittyvät retkikunnat laajensivat merkittävästi yhdistyksen toimintaa. Kirkkojen ja niiden muinaismuistojen suojelemisen tärkeyteen olivat kuitenkin jo ennen Nervanderia ja Aspelinia kiinnittäneet huomiota yliopiston kansatieteellisen (myöh. historiallis-kansatieteellisen) museon amanuenssi H. J. Holmberg, jonka aloitteesta yliopisto vuonna 1858 lähetti tuomiokapituleille vetoamuksen kirkollisten antikviteettien tarjoamisesta museoon, sekä Oskar Rancken, joka vuoden 1867 valtiopäivien edellä kirjoitti asiasta SKS:n Historialliselle osakunnalle. Ranckenin kirjeestä sai alkunsa SKS:n silloisen puheenjohtajan ja yliopiston museon entisen esimiehen Gabriel Reinin tekemä valtiopäiväaloite, joka lopulta johti muinaismuistoasetuksen säätämiseen 1883 ja Muinaistieteellisen toimikunnan perustamiseen 1884.

Muinaismuistoyhdistyksen kolmantena varsinaisena perustajana mainitaan nuorena kuollut K. A. Castrén (1845–1873), jota nykyään harva muistaa, vaikka Eliel Aspelin-Haapkylä julkaisi hänestä vuonna 1911 elämäker-

1 <http://ojs.tsv.fi/index.php/tt/article/view/55447/18230>

2 Nervander, Emil 2009. *Kesämatkoja Suomessa. Ahvenanmaalla ja Turun seudulla*. SKS: Helsinki.

rallisen muistelma.³ Kaikkiaan yhdistyksen perustajajäseniä oli 22. On usein todettu, että yli puolet heistä oli ylioppilaita ja muutkin olivat vuonna 1870 vielä nuoria – samana vuonna 30 täyttävä Nervander oli joukon vanhin. J. R. Aspelin oli häntä kaksi vuotta nuorempi. Tapana on myös mainita, että perustajien nuoruuden takia puheenjohtajaksi pyydettiin Topelius, koska hänellä oli sekä ikää että arvovaltaa. On hyvä muistaa, että Topelius oli tuolloin myös yliopiston museon esimies ja siten keskeisessä roolissa vasta perustetun yhdistyksen toimialalla. Hän ei myöskään ollut pelkkä keulakuva: A. M. Tallgrenin mukaan juuri Topelius piti yhdistyksen hengissä sen vaikeina alkuvuosina, kun ”Aspelin oli Venäjällä [opiskelemissa 1871–1873], Castrén sairas, Nervander luonteeltaan arka ja erakko”.⁴

Nervanderin edellä mainittu ”arkuus” on asia, jota kirjoittajan olisi suositeltavaa käsittelevän lähemmin. Se, että hän myöhemmällä iällään valokuvautti itsensä tukkijätjän asussa ja lähetti kuvan Konrad Meinanderille kommentilla ”Kirjallinen Jätkä tervehtii ystävänsä Konnia” (Valkeapää s. 163), on osoitus huumorintajusta mutta ei muuta sitä tosiasiaa, että arkuus (pikemminkin ujous, epäsosiaalisuus jne.) rajoitti hänen toimintaansa yhteisöllisyyttä vaativissa hankkeissa. Asia on oletettavasti yhteydessä Nervanderin homoseksuaalisiin taipumuksiin, joihin Valkeapää kiinnittää huomiota mutta ei ota selvää kantaa. Tuolloisen yhteiskunnan jyrkän torjuva asenne homoseksuaalisuuteen oli omiaan aiheuttamaan herkässä yksilössä ulkopuolisuuden tunteita.

Palatkaamme Muinaismuistoyhdistyksen syntyyn: yleensä on jäänyt huomaamatta, että yhdistyksellä oli selvä esikuva: Ruotsin muinaismuistoyhdistys, *Svenska Fornminnesföreningen*, oli perustettu vain vuotta aiemmin. Se suuntautui aluksi enemmän taiteeseen kuin muinaistutkimukseen,⁵ ja näin olisi asia ehkä meilläkin ollut, jos Nervanderin merkitys olisi ollut suurempi. Ruotsissa yhdistyksen tilanne kuitenkin muuttui, kun sen sihteeriksi vuonna 1874 tuli arkeologi Oscar Montelius. Suomessa sihteeriksi tuli samana vuonna arkeologi Aspelin, jonka vaikutus oli samansuuntainen. Ilmeistä silti on, että Suomen vanhempi taidehistoria on aina Nervanderin johtamista retkikunnista alkaen kuulunut arkeologian ja kansatieteen ohella Muinaismuistoyhdistyksen pääasiallisiin toimialoihin. Koska yhdistyksessä ja tulevassa Kansallismuseossa vaikuttivat samat henkilöt, tämä on vaikuttanut myös Muinaistieteellisen toimikunnan ja museon kokoelmien kehitykseen aina nykypäivään saakka.

3 Aspelin-Haapkylä, Eliel 1911. *Muoto- ja muistikuvia* I. Otava: Helsinki 1911, 165–212.

4 Tallgren, A. M. 1924. Museomiehen työpöydältä. Tietosanakirja-osakeyhtiö: Helsinki, 47.

5 <http://fornminnesforeningen.com/historia/>

Nervander ei koskaan kuulunut Muinaistieteellisen toimikunnan virkamiehiin, mutta hän oli alusta alkaen sen työssä mukana. Hänen museouransa alkoi jo ennen toimikunnan perustamista, kun hän vuosina 1880–1881 toimi yliopiston museon amanuenssin Eliel Aspelinin sijaisena tämän ulkomaanmatkan aikana. Kun Aspelin 1892 sai professorin viran, Nervanderia pyydettiin hänen seuraajakseen amanuenssina, mutta hän kieltäytyi. Seurauksena oli, että paikka jätettiin täyttämättä, koska museo oli pian siirtymässä Muinaistieteellisen toimikunnan haltuun. Samasta syystä toimikunta sai vuonna 1892 luvan palkata ensimmäiset virkamiehensä, kaksi intendenttiä ja konservattorin. Valtioarkeologi J. R. Aspelin olisi halunnut Nervanderin historian kokoelmista vastaavaksi intendentiksi, mutta tämä kieltäytyi jälleen. (Tässä vastaus Valkeapään pohdintaan siitä, miksi virat 1892 menivät muille.)

Nervanderin asiantuntemus koettiin kuitenkin tärkeäksi, ja jotta se saataisi turvattua, hänelle myönnettiin vuosittainen palkkio Muinaistieteellisen toimikunnan ja käytännössä myös tulevan Kansallismuseon avustajana olemisesta. Kuten Valkeapää toteaa, ”Muinaismuistojen parissa työskentely leimasi Nervanderin elämää 1890-luvulla ehkä enemmän kuin koskaan muulloin” (s. 127). Tämä vaihe päättyi vasta 1906, jolloin Nervander 66 vuoden iässä pyysi tehtävästä vapautuksen ja hänelle myönnettiin eläke. Kansallismuseon historian kokoelmien kannalta tulevaisuus oli tässä vaiheessa jo turvattu, sillä vuonna 1900 oli työskentelynsä aloittanut amanuenssi (myöh. intendentti) K. K. Meinander (1872–1933), joka sittemmin julkaisi väitöskirjan keskiajan alttarikaapeista Suomessa.⁶ Edellä mainitusta ”Kirjallisen Jätjän” tervehdyksestä päätellen hänellä ja Nervanderilla oli sopuisat välit.

Valkeapään kirjansa nimeksi valitsema ”Vapaa kuin (taivaan) lintu” on sitaatti Nervanderin kirjeestä Eliel Aspelinille vuodelta 1895. Riippumatta siitä, mihin asiayhteyteen se kirjeessä liittyy, Nervanderin halu välttää sitoutumista voidaan nähdä edellä mainitun ujouden ja epäsosiaalisuuden taustaa vasten. Vapaan kirjoittajan elämä oli hänen oma valintansa, vaikka se hänen viime vuosinaan tarjosi myös huolta ja puutetta.

6 *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja* XXIV:2, 1908.